

«ЕТИЧНИЙ ІРРАЦІОНАЛІЗМ» ЯК ПРИЧИНА ЗЛОЧИНУ: ПОГЛЯДИ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ 500-300 РР. ДО Н.Е.

Зроблена спроба проаналізувати погляди Протагора, Сократа, Демокріта, Платона, Аристотеля, Антисфена та Діогена на причини злочину. Автор робить висновок про те, що античним філософам у їх поглядах на причини злочину притаманний дух «етичного раціоналізму», а злочин розглядається ними як «етично ірраціональна» дія. На думку автора, антична філософія злочину являє собою своєрідний «методологічний підхід» до розуміння його сутності та протидії йому. Вплив цього підходу можна спостерігати і при формуванні сучасних підходів до дослідження причин злочину і злочинності, в тому числі й українськими кримінологами.

Ключові слова: Протагор, Сократ, Демокріт, Платон, Аристотель, Антисфен, Діоген, злочин, злочинність, причина, етика, раціоналізм, ірраціоналізм.

Постановка проблеми. Філософи різних народів, течій, напрямів у всі часи так чи інакше торкались одвічної проблеми злочинів і покарань. Безсумнівно, не є винятковим і представники античної філософії, погляди яких на причини злочинів ми спробуємо проаналізувати. Дослідження праць з аналізу поглядів античних філософів на соціальні явища показало відсутність комплексного аналізу їх поглядів на причини злочину, що свідчить про **недостатню наукову розробку** цього питання. У зв'язку з цим автором ставиться за **мету** піддати комплексному аналізу погляди Протагора, Сократа, Демокріта, Платона, Аристотеля, Антисфена та Діогена як найбільш видатних та яскравих представників античної філософії періоду 500-300 рр. до н.е.

Основний виклад матеріалу. Грецькі софісти (Горгій, Протагор, Антіфонт, Продік, Гіппій, Ксеніад, Фрасімах, Каллікл, Крітій, Лікофрон, Алкідам) були переконані, що для досягнення мети належними є будь-які засоби. Вважалося, що для обходу моральних і правових заборон, існуючих у суспільстві, та використання дурних засобів (на нашу думку, в тому числі і злочинних) треба обґрунтувати необхідність їх використання для досягнення блага. Тут ми вперше в античній філософії стикаємося з певним раціоналізмом дій (у тому числі злочинних). Так, **Протагор** (480-415 до н.е.) вважав, що «людина є міра всіх речей: існуючих – що вони існують, неіснуючих – що вони не існують» [6, с. 102]. Як раціональні ми можемо назвати і погляди софістів на попереджувальний вплив покарання – покарання здійснювалось в ім'я майбутнього, щоб не вчиняла злочинів ні та людина, до якої застосовується покарання, ні інша людина, якій стало відомо про його застосування [5, с. 15]. Пізніше в Греції з'явився інший представник раціоналізму

– раціоналізму «етичного» (його також називають «етичним інтелектуалізмом»).

В.Ф. Асмус відзначає, як з розповіді Алквіада видно, що головним предметом промов і бесід **Сократа** (470-399 до н.е.) були питання етики – питання про те, як треба жити [1, с. 107]. Вл. Татаркевич сформулював етичні погляди Сократа в трьох тезах: 1) добродійність є абсолютне благо; 2) добродійність пов'язана з користю і щастям; 3) добродійність є знання [11, с. 110-111].

Основна риса етики Сократа полягає в отождоженні моральної доблесті зі знанням. Кожна людина, за Сократом, має свої поняття про доблесть, про благо і, відповідно, поняття про цілі, які належить ставити перед собою в житті у зв'язку з цим. Ці поняття, якими володіє людина, головні, оскільки визначають характер діяльності людини. Володіти такими поняттями може тільки людина, яка володіє знаннями. Людина, яка володіє знаннями, завжди вчиняє по добрій волі. Людина, яка такими знаннями не володіє, – вчиняє дурно, інакше, як вона може помилятися або вчиняти дурно по добрій волі. Людина, яка знає як учинити ліпше у порівнянні з тим, що вона робить, не буде вчиняти гірше. Так (тобто гірше) вона може вчинити тільки, якщо вона не знає, як учинити ліпше. Словами Сократа «... безрозсудливі вчинки скоюються за безрозсудливості, а розсудливі завдяки розсудливості» [10, с. 223]. Звідси висновок, що Сократ вважав причиною усякої дурної дії (а ми вважаємо, що і злочину) відсутність знань у людини (або її незнання) або її помилку.

Будь-яке зло, як пише Вл. Татаркевич, за Сократом, походить від незнання, бо ж ніхто умисно і свідомо зла не спричиняє. Якщо знання недостатньо для добродійності, значить, таке знання поверхневе і неповне, а той, хто осягає істинне і повне знання, той не може осягнути

його глибини і не може діяти інакше, як створюючи благо [11, с. 111-112].

Моральність людини перебуває, за Сократом тісному зв'язку з її розумом, а її добродетельність є наслідком знань про добро. На думку С.М. Іншакова, Сократ вважав, що корені злочинності треба шукати у поганому вихованні молоді, недоліках системи просвітництва: людина вчиняє дурно, тому що не знає, в чому її благо [3, с. 8]. Такої ж думки дотримується і В.В. Лунєєв, зазначаючи, що Сократ вважав: «Виховання – справа важка, і поліпшення його умов – один зі священних обов'язків кожної людини, бо ж немає нічого більш важливого, ніж освіта самого себе і близьких» [6, с. 102]. Звісно, що людина, яка вчиняє по добрій волі, з етичного боку вчиняє раціонально, і навпаки, людина, яка вчиняє дурно, вчиняє «етично ірраціонально». Отже, **на нашу думку, за Сократом, злочинець є «етично ірраціональним» індивідумом.**

Інший представник античної філософії – Демокріт (460–370 до н.е.), який, на нашу думку, також був «етичним раціоналістом», стверджував, що жодна річ не виникає без причини, оскільки поява всього відбувається на якій-небудь підставі та в силу необхідності. Останнє і стало основною категорією вчення Демокріта про підкорення необхідності всього існуючого в світі [1, с. 146] – вчення, яке відображає фізичний та філософський світогляд Демокріта, як суто причинні. Джерелом причин злочинів, як пише В.В. Лунєєв, Демокріт вважав відсутність намагань до добродетельності в силу розумових і моральних вад і відводив значну роль у попередженні злочинів вихованню [6, с. 103] – неправильна поведінка є результатом незнання більш правильної [5, с. 14].

Оскільки всі основні потреби людини (їжа, житло, одяг) мають для неї першочерговий характер, то потреба, яка несе матеріальний характер, за Демокрітом, є корінною причиною змін, які відбуваються в розвитку суспільства. Безпосередня причина виникнення цих змін, на думку Демокріта, є усвідомлення людьми користі для їх життя від задоволення цих потреб. Задовольняючи потреби у той чи інший спосіб, людина сама реалізує нововведення і тим здійснює зміни в розвитку суспільства. Як зазначав В.Ф. Асмус, у вченні Демокріта думка про матеріальну причину змін, які призводять до розвитку суспільства, поєднується з думкою про роль свідомості – усвідомлення користі – в житті суспільства [1, с. 167].

Демокріт був філософом, який привніс новий зміст у поняття міри, яка розумілася ним як

відповідність поведінки людини та її здатностей, які відпущені людині самою її природою. Межами міри євтимії, в рамках яких відбувається спокійний рух атомів душі, який викликає відчуття щастя, є почуття задоволення і незадоволення. Іншими словами, на думку Б.Б. Віца, щасливий той, хто відчуває, що у нього «добре на душі» [2, с. 153]. Останнє – просвітлене мірою задоволення – є метою дій людини, яка досягається за умови, що людина робить свої задоволення незалежними від речей минутих. І тут усе залежить від душі людини, яка часто прагне недосяжного і некорисного природі, тим самим «... розпалюючи пристрасті тіла, вона виснажує і терзає його, захоплює без необхідності на неналежні дії» [2, с. 153; 7, с. 612].

Отже, душа є джерелом щастя та нещастя людини [7, с. 613]. Якщо душа, яка може звернути людину зі шляху до свого щастя, є душею нерозумною, то душа, яка людину скеровує по такому шляху до щастя, є розум людини, є рушійною силою моральної поведінки людини. У цьому моменті, на думку В.Ф. Асмуса, в етиці Демокріта рушійні сили моральної поведінки людини зближуються з силами розуму – інтелектуалізуються [1, с. 172]. І тому Демокріт саме в діях розуму бачить причину правильних вчинків людини, учинків, які ведуть до щастя, – коли у людини «добре на душі». І саме в розумі людини (точніше у його відсутності) він бачив проблему її помилкових дій. Відсутність розуму заважає контролювати реалізацію потреб, які приносять справжнє щастя.

Отже, все погане, неправильне, дурне та помилкове є результатом нестачі знань – незнання кращого [8, с. 39]. Тому знання, якщо вони є, приносять величезну моральну цінність, оскільки вони приносять людині, крім дару добре мислити, крім дару добре говорити, дар добре вчиняти. Джерело моралі знаходиться в самій людині, в її розумі. Тому, за Демокрітом, будь-яке зло може бути переможеним. Неможливість перемогти його людиною розцінюється як відсутність або нестача у неї знання. Крім того, знання допомагають людині вилучати погане з доброго і добре з поганого, і, отже, перетворити погане на добре і добре на погане (в тому числі і злочинне).

«Етичний раціоналізм» Демокріта нами бачиться у його думках про те, що людина повинна так влаштувати своє життя, щоби гарантувати собі максимум задоволення і радощів і мінімум страждань і печалі, чого можна досягнути тільки через правильне зважування різних задовольень, правильне визначення їх істинної цінності як елементів щастя – застосування «моральної»

арифметики [8, с. 146]. Отже, **злочинець за Демокритом – це поганій «моральний» арифметик; поганій, оскільки у нього є нестача або відсутність знання.**

Учень Сократа – **Платон** (428-347 до н.е.) намагався сформулювати найважливіші принципи і правила, які орієнтують на створення стабільного суспільного ладу, в якому немає приватної власності, яка породжує користь і конфлікти між людьми [6, с. 103]. Платон, на переконання А.І. Долгової, цікавився причинами злочинів і аналізував їх мотиви, писав про гнів, ревності, жадання насолод, оману, неведення [4, с. 19].

На думку Платона, людина – це душа, яка володіє тілом. Платон – автор класичної теорії чотирьох добродетей, яка залишалась панівною протягом багатьох століть: три добродеті відповідають трьом частинам душі: мудрість – добродетель розумної частини, мужність – іпульсивної, володіння собою – тій, що підкорюється (керованій), і четверта добродетель – справедливість, яка зв'язує всі частини душі в ціле, встановлюючи серед них порядок [11, с. 149]. Платон бачив, що знання людини повинно бути відмежованим від чуттєвості і розглядатись не як результат чуттєвих сприйнять, а як передуюча їм умова. Так, Платон бачив, що знання і добродетель самі по собі не роблять життя людини досконалим. Досконалість знанню надає радість. Однак та радість, яку дають почуття, зазвичай змішана зі злом і стражданням.

Для нас інтерес також представляють погляди Платона на суспільство і державу, оскільки держава для Платона є однією зі сфер прояву «справедливості». Крім того, для Платона держава є певним «макросвітом», якому відповідає система «мікросвітів» кожної окремої людини в державі, зокрема їх душ, у яких гармонійно поєднані три начала (розумне, афективне та нерозумне – «друг задоволень і насолод»). Співвідношення ж «макросвіту»-держави та «мікросвіту»-людини можна зобразити схематично.

Як бачимо, в державі можна спостерігати три категорії громадян: 1) правителі; 2) воїни; 3) виробники. І ці три категорії існують окремо одна від одної, але під керівництвом найбільш розумної – правителів. Так само і в душі людини спостерігається існування трьох її складових частин: 1) розумне; 2) афективне; 3) жадаюче; під керівництвом «розумного». У результаті такого «розумного» існування складових досягається повне виконання ними своїх функцій: 1) «панування» - «розумним»; 2) «захисту» - «афектив-

ним»; «підкорення та стримування дурних жадань» - «жадаючим» (див. Рис. 1).

На думку Платона, саме невиконання складовими душі своїх функцій приводить людину до несправедливості та дурних вчинків (на нашу думку, й злочинних). Так само, як і в попередників, думки Платона пронизані раціоналізмом.

У контексті дослідження поглядів античних філософів на причини злочинів інтерес представляє і висновок Платона за результатами дослідження негативних типів держав про те, що основна причина псування людських суспільств і державних систем – панування матеріальних інтересів та їх вплив на поведінку людей [1, с. 249].

Крім того, ідеї Платона сміливо можна назвати методологічним підґрунтям порівняльної кримінології. У «Законах» Платон поділяє держави на два види: 1) держави, в яких громадяни «... володіють, завдяки правильним законам, добрим державним устроєм» та 2) держави, де «... немає правильних законів». На переконання Платона, зносини держав з іншими державами зазвичай призводять до різноманітного змішання норів, так як чужинці вселяють місцевим жителям різні нововведення. І це завдало б найбільшої шкоди громадянам держав першої групи. У той же час для держав другої групи воно не несе шкоди, «... оскільки швидше там зовсім немає правильних законів, байдуже це змішання при прийомі у себе чужинців і при відправленні в інші держави своїх громадян...» [9, с. 486-487]. Однак це не означає, що такі порівняльні дослідження не повинні проводитись. Платон тільки порушив проблему можливості запозичення негативного (в нашому випадку негативних кримінологічних світогляду та практики).

Тому, переконаний Платон, людина, яка живе в державі з благими законами, «... повинна постійно, мандруючи по морю і по суші, розшукувати сліди тих, хто не зіпсований, щоб за їх допомогою зміцнити добрі сторони узаконень, а упущення виправити». І такі пошуки повинні здійснюватись (причому ще й якісно), оскільки держава без них не може бути цілком стабільною [9, с. 487-488]. Для досягнення найвищої якості таких пошуків Платоном пропонуються вимоги до: 1) віку «дослідника» - «феора» (від 50 і до 60 років включно); 2) особистісних якостей «феора» (повинен здобути славу, як узагалі, так і на війні – щоби постати перед іншими державами зразковим стражем законів); 3) терміну проведення порівняльних досліджень (до 10 років і не більше); 4) умов оприлюднення результатів порівняльних досліджень (перед зборами осіб, які наглядають

за законами, та за їх рекомендацією перед молодими людьми між тридцятьма і сорока роками); 5) процедури прийняття нововведень та їх виконання [9, с. 489-490].

Після однобічних теорій, з яких починалась етика греків, спроба Платона співставити і класифікувати різних цінності та добродійності була першою. Заслуга Платона також полягає й у систематизації матеріалу, зібраного у бесідах Сократа, який набув розвитку в поглядах Аристотеля [11, с. 149].

Аристотель (384-322 до н.е.) – учень Платона та вихователь Олександра Македонського, вчення якого панувало в західних університетах до XVII-XVIII ст.ст. і стало піддаватись критиці в епоху Відродження. Особливе значення, на думку В.В. Лунєєва, має «Етика» Аристотеля, в якій він визнавав розумну діяльність людини [6, с. 104].

Чи можна визнати Аристотеля «раціоналістом»? Етика, за Аристотелем, це наука про діяльність, яка віддає перевагу вільному вибору, який здійснює людина [12, с. 154]. Думаємо, що першу відповідь ми отримали.

Розум, як вважає Аристотель, необхідний для чесноти людини. Але, розум не є достатньою умовою для чесноти, оскільки ще існує її практична сторона – її треба втілювати на практиці. Діяльність розуму людини охоплює дві сфери: 1) пізнання та 2) практичне життя. Враховуючи складність природи людини (всі її потреби повинні бути задоволені), Аристотель вважає, що людина повинна вживати практичні дії, але вживати їх розумно – у відповідності до етичних чеснот. Знання «доброго і поганого» ще не означає, що людина не тільки бажає слідувати благу, а й уміє це робити. Моральність людини впливає на її бажання слідувати благу, бажання вчитись слідувати і навчитись. Тому, поряд з людиною «розумною» Аристотель ставить людину «моральну» - людину як міру для інших людей, людину, яка завжди перебуває у гармонії сама з собою і тому відчуває блаженство [12, с. 159-160].

Враховуючи те, що чеснот у людини стільки ж, скільки у людини видів діяльності, Аристотель робить висновок, що кожна діяльність має чесноту. Тому кожна сфера діяльності несе чесноту, але тоді, коли людиною в дії дотримується «середина». У зв'язку з цим чеснота, за Аристотелем, – це намагання людини «зберегти середину» [11, с. 181-182]. Такої ж думки і А.М. Чанишев, який чесноту в «етичній теорії середини» Аристотеля тлумачить як умисну (свідому) набуту якість душі, яка перебуває в суб'єктивній середині і визначене розумом як середина двох зол

– надлишку і нестачі [12, с. 160]. «Етичні» погляди викладені ним же схематично (див. Рис. 2).

Отже, **вчиняти у той чи інший спосіб, за Аристотелем, є прерогативою свободи її волі, яка спрямовується моральністю людини.** Аристотель був переконаний, що злочинець стає зіпсованим за своєю волею, але дух його повинен володарювати над тілом, а розум над інстинктом, як господар над рабом. Однак Аристотель відзначав і такі причини злочинів, які корінились у зовнішніх для злочинця умовах: безладу в державі; можливість легко сховати вкрадене; штучна потреба, яка виникає від надлишкового багатства одних і справжньої крайньої потреби інших; небажання або боязнь потерпілих звернутись із скаргою; слабкість або віддаленість покарання; продажність та нищість суддів і т.п. [4, с. 20].

Аристотель відстоював думку і про соціальну, а не тільки про особистісно-мотиваційну природу порушення соціальних норм. Він убачав їх причину у недотриманні в суспільстві рівності та справедливості, що породжує зіпсованість норовів, яка проявляється у соціальних відхиленнях [5, с. 15]. Про формування зіпсованої людини 1893 року писав Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff у праці «Аристотель і Афіни»: досконалість громадянина зумовлюється якістю суспільства, до якого він належить; відповідно, хто хоче створити досконалих людей, повинен створити досконалих громадян, а хто хоче створити досконалих громадян, повинен створити досконали державу [13, с. 343].

Послідовник Сократа - **Антисфен** (444-365 до н.е.), засновник кінізму, вчив, що метою життя є щастя, яке досягається через добродійність і згоду з природою [6, с.103]. Просто «все дурне вважай собі чужим». «Щоби бути щасливим, достатньо бути добродійним» - відомий вислів Антисфена. Оскільки, на його думку, «навчити добродійності людину можливо», основним завданням філософії є дослідження її внутрішнього світу та розуміння, що для неї є істинним благом. До необхідності набуття знання Антисфен завжди привертав увагу: «Як стати прекрасним і добрим? Дізнатися від знайомих людей, що треба позбавлятися від пороків, які в тебе є».

Крім Антисфена, **Діоген** (≈412-323 до н.е.) та інші представники філософської школи кініків, які жили за принципом «живи згідно з природою», пов'язували вчинення злочинів з непомірними і спотвореними потребами: жадібність, розпуста, егоїстичне честолюбство, які оволодівають людиною в силу пороків виховання [5, с. 15]. **За Діогеном** (на прізвисько «Собака» та

«божевільний Сократ»), **кінцева мета людини – це розсудливий вибір того, що відповідає природі.** Як бачимо, Діоген (та й всі кініки) були істинними «етичними раціоналістами».

Отже, враховуючи наведене, спробуємо зробити такі **висновки** за результатами проведеного дослідження поглядів античних філософів на причини злочину:

1. Античним філософам у їх поглядах на причини злочину притаманний дух «етичного раціоналізму» - злочин є «етично ірраціональною» дією.

2. Ми вважаємо, що «етичний ірраціоналізм», згідно із систематизованими поглядами античних філософів, проявляється у злочинця за: 1) відсутності розуму; 2) недостатності розуму; 3) поганого розуму. Саме будь-яке одне з трьох (оскільки кожний філософ дотримувався тільки одного) наведених і є визначальним «етично ірраціональною» поведінки - злочинної. Античні філософи були єдині в одному: моральність є регулятором поведінки людини.

3. Критична маса античних філософів не ставила собі за мету виявити причини поганості, злої, недобропорядної, злочинної та іншої, але подібної поведінок. Про причини такої поведінки вони висловлюються фрагментарно. Навпаки, античні філософи намагались пояснити, чому поведінка людини є доброю, незлою, добропорядною, незлочинною. У зв'язку з цим, на нашу думку, антична філософія злочину являє собою своєрідний «методологічний підхід» до розуміння сутності злочину та протидії йому. Його вплив можна спостерігати і при формуванні сучасних підходів до дослідження причин злочину і злочинності, в тому числі й українськими кримінологами.

Список літератури

1. Асмус В.Ф. Античная философия. Издание 3-е, дополненное. – М.: Высшая школа, 1976. – 544 с.
2. Виц Б.Б. Демокрит. – М.: Мысль, 1979. – 212 с.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 338 с.
4. Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – И.: Норма: Инфра-М, 2010. – 1008 с.
5. Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковского. – М.: БЕК, 1998. – 566 с.
6. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. I. Общая часть. М.: Юрайт, 2011. – 1003.
7. Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. – Л.: Наука, 1970. – 664 с.
8. Маковельский А.О. Древнегреческие атомисты. – Баку, 1946. – 397 с.
9. Платон. Законы // Платон. Сочинения в четырех томах. Т.3. Ч.2 / Под. общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 731 с. – С. 89-513.
10. Платон. Протагор // Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. / Под. общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2006. – 632 с. – С. 193-261.
11. Татаркевич Вл. История философии: Пер. с польск. / Пер. В.Н. Квасков. – Пермь: Изд-во Пермского университета, 2000. – 482 с.
12. Чанышев А.Н. Аристотель. 2-е изд., доп. – М.: Мысль, 1987. – 221 с.
13. von Wiliamowitz-Moellendorff, Ulrich (1893). *Aristoteles und Athen. Erster Band.* Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 382 S.

Стаття надійшла до редколегії 12 червня 2012 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії М.К. Якимчуком.

S.I. Nezhurbida

«ETHICAL IRRATIONALISM» AS CAUSE OF CRIME: VIEWS OF ANCIENT PHILOSOPHERS OF 500-300 BC

Summary

In the article the author has realized the attempt to analyze the views of Protagoras, Socrates, Democritus, Plato, Aristotle, Antisthenes and Diogenes on the causes of crime. The author concludes that the spirit of "ethical rationalism" is inherent for the ancient philosophers in their views on the causes of crime, and crime is seen as "ethically irrational" action. The author believes that the ancient philosophy of the crime is a kind of "methodological approach" to understanding its essence and countering. The effect of this

approach can be seen in the formation of modern approaches to the study of the causes of crime and criminality, including such formation by Ukrainian criminologists.

Keywords: Protagoras, Socrates, Democritus, Plato, Aristotle, Antisthenes, Diogenes, crime, crime, cause, ethics, rationalism, irrationalism.

С.І. Нежурбіда

«ЭТИЧЕСКИЙ ИРРАЦИОНАЛИЗМ» КАК ПРИЧИНА ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ВЗГЛЯДЫ АНТИЧНЫХ ФИЛОСОФОВ 500-300 ГГ. ДО Н.Э.

Аннотация

Сделана попытка проанализировать взгляды Протагора, Сократа, Демокрита, Платона, Аристотеля, Антисфена и Диогена на причины преступления. Автор делает вывод о том, что античным философам в их взглядах на причины преступления свойственен дух «этического рационализма», а преступление рассматривается ими как «этически иррациональное» действие. По мнению автора, античная философия преступления представляет собой своеобразный «методологический подход» к пониманию его сущности и противодействия ему. Влияние этого подхода можно наблюдать и при формировании современных подходов к исследованию причин преступления и преступности, в том числе и украинскими криминологами.

Ключевые слова: Протагор, Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель, Антисфен, Диоген, преступление, преступность, причина, этика, рационализм, иррационализм.

Рис. 1. Порівняння складових держави і людини (Платон)

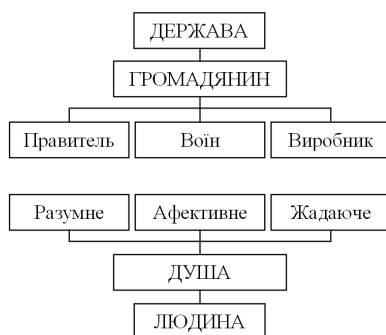
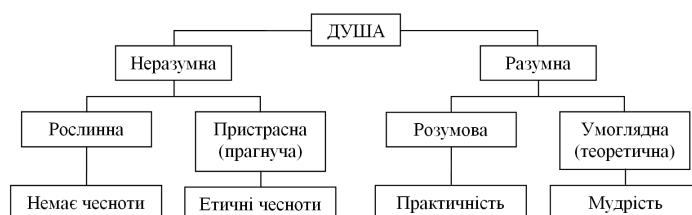

Рис. 2. Душа людини (Аристотель)

Джерело: Чанышев А.Н. Аристотель. 2-е изд., доп. – М.: Мысль, 1987. – С. 168.